

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2012
THESSALONIKI 2012

ΕΚΘΕΣΗ

Οργάνωση

Λαογραφικό & Εθνολογικό Μουσείο
Μακεδονίας - Θράκης

2ο & 3ο, Εργαστήρια Ζωγραφικής, Τμήμα Εικαστικών & Εφαρμοσμένων Τεχνών, Σχολή Καλών Τεχνών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Επιμελητές: Κυριάκος Μορταράκος & Γιώργος Τσακίρης
Συντονισμός: Γιώργος Ηλιάδης, Ζήσης Σκαμπάλης,
Κατερίνα Κότσαλα, Ελένη Μπίντση
Επιμέλεια ψηφιακού αρχείου Πορτογαλίας: Fernando
Coimbra & Ivo Oosterbeek
Φωτισμός έργων: Δρ. Ιωάννης Ηλιάδης, Ηλεκτρολόγος-
Μηχανολόγος - Μηχανικός
Οργάνωση εκπαιδευτικού προγράμματος: ΛΕΜΜ-Θ
Επικοινωνία: Ιωάννα Αμίτσα

Κατάλογος

Επιμέλεια: Γιώργος Ηλιάδης, Ζήσης Σκαμπάλης,
Κατερίνα Κότσαλα, Ελένη Μπίντση
Συντονισμός έκδοσης: Κατερίνα Κότσαλα,
Ελένη Μπίντση
Φωτογραφία εξωφύλλου: Δήμητρα Σαμαρά
Μεταφράσεις: Γιώργος Ηλιάδης, Janet Koniordos

Γραφιστικός σχεδιασμός: Γιάννης Σταμενίτης

www.landarthorseman.blogspot.com

Διάρκεια έκθεσης: 31/10/2012 έως 12/12/2012

EXHIBITION

Organization

Folklife & Ethnological Museum
of Macedonia - Thrace

2nd & 3rd, Laboratories of Painting, Department of
Visual and Applied Arts, School of Fine Arts, Aristotle
University of Thessaloniki

Curators: Kyriakos Mortarakos & Giorgos Tsakiris
Coordination: Giorgos Iliadis, Zissis Skampalis, Katerina
Kotsala, Eleni Bintsi
Editing of Portuguese digital archive: Fernando Coimbra
& Ivo Oosterbeek
Art works lighting: Dr. Ioannis Iliadis, Electrician-
Mechanical - Engineer
Organization of educational program: FEMM-Th
Communication: Ioanna Amitsa

Catalogue

Editors: Giorgos Iliadis, Zissis Skampalis, Katerina
Kotsala, Eleni Bintsi
Coordination: Katerina Kotsala,
Eleni Bintsi
Cover page photo: Dimi Samara
Translations: Giorgos Iliadis, Janet Koniordos

Graphic design: Giannis Stamenitis

www.landarthorseman.blogspot.com

Βασ. Όλγας 68, 546 42, Θεσσαλονίκη,
Ελλάδα τηλέφωνα:
0030/2310830591-0030/2310889840,
e-mail: lemm-th@otenet.gr,
website: <http://www.lemmth.gr>

68 Vas. Olgas Str. 546 42, Thessaloniki,
Greece phone:
0030/2310830591-0030/2310889840,
e-mail: lemm-th@otenet.gr,
website: <http://www.lemmth.gr>

ΙΠΠΕΑΣ-ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΣ ΙΠΠΕΑ

Προϊστορικές και Σύγχρονες παρεμβάσεις στο Τονίο.
Βραχογραφίες & Τέχνη της Γης.
2012

Τοποθεσία Φαράγγι του Αγγίτη

Ομάδα έργου:

Κωστής Γιάτσος
Γιώργος Ηλιάδης
Αναστασία Θεσσαλονίκου
Άννη Καλτσίδου
Κατερίνα Κότσαλα
Αγάπη Μαυρουδή
Κυριάκος Μορταράκος
Γιώργος Τσακίρης
Δημήτρης Χαριτάτος

Επιστημονικός Υπεύθυνος:

Κυριάκος Μορταράκος & Γιώργος Τσακίρης

Επιστημονικός Συνεργάτης:

Γιώργος Ηλιάδης

Θεματικοί Υπεύθυνοι:

Γιώργος Ηλιάδης & Κατερίνα Κότσαλα

Φωτογραφικά ντοκουμέντα:

Αγάπη Μαυρουδή & Δημήτρης Χαριτάτος

2ο & 3ο, Εργαστήρια Ζωγραφικής, Τμήμα Εικαστικών & Εφαρμοσμένων Τεχνών, Σχολή Καλών Τεχνών, Αριστο-τέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

HORSEMAN-CONSTELLATION HORSEMAN

Prehistoric and Contemporary interventions in the
Landscape. Rock art & Land Art
2012

Location Aggitis Gorge

Project team:

Kostis Giatsos
Giorgos Iliadis
Anastasia Thessalonikiou
Anni Kaltsidou
Katerina Kotsala
Agapi Mavroudi
Kyriakos Mortarakos
Giorgos Tsakiris
Dimitris Charitatos

Coordinator:

Kyriakos Mortarakos & Giorgos Tsakiris

Scientific Coordinators:

Giorgos Iliadis

Thematic Developers:

Giorgos Iliadis & Katerina Kotsala

Photographic documentation:

Agapi Mavroudi & Dimitris Charitatos

2nd & 3rd, Laboratories of Painting, Department of Visual and Applied Arts, School of Fine Arts, Aristotle University of Thessaloniki

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δρ. Μαριάννα Βιλδιρίδη-Χατζητόλιου	6
Καθ. Doutor Luiz Oosterbeek	7
Γιώργος Ηλιάδης	9
Κυριάκος Μορταράκος & Γιώργος Τσακίρης	10
Νίκος Καρτάλης	11
Ζήσης Σκαμπάλης	12
Fernando Coimbra & Ivo Oosterbeek	14
Γιώργος Ηλιάδης & Κατερίνα Κότσαλα	16
Φωτογραφίες ντοκουμέντων	20
Ατομικά έργα	46
Βιογραφικά	47

CONTENTS

Dr. Marianna Vildiridi-Chatzitoliou	6
Prof. Doutor Luiz Oosterbeek	8
Giorgos Iliadis	9
Kyriakos Mortarakos & Giorgos Tsakiris	10
Nikos Kartalis	11
Zissis Skampalis	13
Fernando Coimbra & Ivo Oosterbeek	15
Giorgos Iliadis & Katerina Kotsala	17
Photographic documentation	20
Individual works	46
CVs	47

Με ιδιαίτερη χαρά το Διοικητικό Συμβούλιο του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας-Θράκης αποδέχθηκε την πρόταση του Τμήματος Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών της Σχολής Καλών Τεχνών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, να φιλοξενήσει την έκθεση «Ιππέας - Αστερισμός Ιππέα. Προϊστορικές και Σύγχρονες παρεμβάσεις στο Τοπίο. Βραχογραφίες και Τέχνη της Γης». Η φιλοξενία εξελίχθηκε σε συνδιοργάνωση: η έκθεση επεκτάθηκε στον αύλειο χώρο του Μουσείου μας με μια εγκατάσταση από φοιτητές της Σχολής, έργο εμπνευσμένο από τον προϊστορικό ιππέα, τη βραχογραφία που εντοπίστηκε στο φαράγγι του Αγγίτη στην Αλιστράτη Σερρών και την ανάπτυξη Εκπαιδευτικού Προγράμματος, με το οποίο επιχειρούμε να μοιραστούμε με την μαθητική κοινότητα μια ξεχωριστή εικαστική εμπειρία. Εγχείρημα όχι άγνωστο για το ΛΕΜΜ-Θ· αυτή τη φορά τις αφορμές φέρνουν η βραχογραφία του «Ιππέα» της 2ης π.Χ. χιλιετίας και οι εικαστικές χειρονομίες σύγχρονων καλλιτεχνών. Περιμένουμε, λοιπόν, με ενδιαφέρον και τις άλλες χειρονομίες, εκείνες που θα αποτυπώσουν πάνω σε μια επιφάνεια στον τοίχο του Μουσείου τις αντιδράσεις των παιδιών μπροστά στον «Ιππέα».

Υπογραμμίζουμε την προθυμία του Οργανισμού «Σπήλαιο Αλιστράτης» να συμβάλει στην πραγματοποίηση της έκθεσης, ενός Οργανισμού που «είδε» τη γόνιμη συνάντηση της φυσικής ένδον του σπηλαίου ομορφιάς, με την εκτός σπηλαίου ανθρωπογενή ομορφιά της προϊστορικής βραχογραφίας και της Land Art της σύγχρονης Τέχνης της Γης. Και την υποστήριξε.

Υποδεχόμαστε θερμά τους ερευνητές της ομάδας Κουατερνάριο και Προϊστορία από το Κέντρο Γεωεπιστημών του Πανεπιστημίου της Κοϊμπρά, καθώς επίσης και από το Ινστιτούτο Terra e Memoria από την Πορτογαλία, οι οποίοι πρόσθεσαν στην έκθεση ψηφιακό υλικό προϊστορικών βραχογραφιών από το άλλο άκρο της Μεσογειακής ενδοχώρας· τους ευχαριστούμε γι αυτήν τη γέφυρα.

Στους συντελεστές της έκθεσης, καθηγητές κκ Κυριάκο Μορταράκο και Γιώργο Τσακίρη από τη Σχολή Καλών Τεχνών του ΑΠΘ, τον επιστημονικό συνεργάτη τους Γιώργο Ηλιάδη και την ομάδα τους· στους καλλιτέχνες που συμμετέχουν με τα έργα τους· στους ερευνητές και το προσωπικό του Μουσείου μας· στους συνεργάτες μας και στους ανθρώπους που προσφέρθηκαν να μας βοηθήσουν για την επιτυχή έκβαση της συλλογικής αυτής προσπάθειας, απευθύνουμε τις ευχαριστίες και τις ευχές μας.

*Δρ. Μαριάννα Βιλδιδίδη - Χατζητόλιου
Η Πρόεδρος του ΔΣ του Λαογραφικού & Εθνολογικού
Μουσείου Μακεδονίας - Θράκης*

When the Visual & Applied Arts Department of the Aristotle University of Thessaloniki's School of Fine Arts suggested that the exhibition «Horseman - Constellation of the Horseman. Prehistoric and Contemporary Interventions in the Landscape. Rock Art and Land Art» be hosted by the Folklife & Ethnological Museum of Macedonia-Thrace, the Museum's Board of Directors accepted the proposal enthusiastically. From hosts we became co-organisers: the exhibition expanded into the Museum gardens with an installation by students at the School, a work inspired by the prehistoric horseman rock painting from the Aggitis Gorge at Alistrati, near Serres, and with the development of an educational programme intended to let schoolchildren share in a very special visual arts experience. This is nothing new for the Museum· this time, the occasion was furnished by the 2nd millennium BC rock painting of the «Horseman» and the visual arts gestures of a group of contemporary artists. And now we await with interest the next set of gestures, those that will record the children's reactions to the «Horseman» on a surface on a wall in the Museum.

Another eager partner in the realisation of the exhibition was the «Alistrati Cave Organisation», which perceived and supported the fruitful coupling of the natural beauty of the cave's interior with the man-made beauty of the pre-historic rock painting outside it and contemporary Land Art.

We extend a warm welcome to the Quaternary & Pre-historic Research Team from the University of Coimbra's Centre for Earth Sciences and their colleagues from the Portuguese Terra e Memoria Institute, who added digital material of pre-historic rock art from the other end of the Mediterranean hinterland to the exhibition, and for this bridge we thank them.

To everyone who has had a hand in this exhibition, to Professors Kyriakos Mortarakos and Georgios Tsakiris of the Aristotle University's School of Fine Arts, their research associate Georgios Iliadis and their team· to the artists taking part with their work· to the research staff and personnel of our Museum· to our associates and all those whose willingly offered assistance helped us bring this collective project to fruition we express our grateful thanks and best wishes.

*Dr. Marianna Vildiridi - Chatzitoliou
Chairman of the Board, Folklife & Ethnological Museum
of Macedonia - Thrace*

Desde pelo menos há uma década que vários contactos têm sido estabelecidos, conectando o Centro de Investigação estabelecido em Tomar e em Mação e a investigação na Grécia. O Intercâmbio de estudantes e investigadores tem sido reduzido mas regulares, daí resultando algumas publicações de colaboração. Todavia, é devido aos projetos em curso liderados na Grécia por Georgios Iliadis e pelo seu orientador de doutoramento, Fernando Coimbra que o envolvimento do ITM se tornou mais intenso. As atividades, relacionadas com estudos de arte rupestre na paisagem, beneficiaram da fundação do Centro de Geociências em Portugal, do qual ambos os investigadores são membros. O ITM elegeu este projeto de investigação na Grécia entre as suas prioridades e estudantes portugueses de mestrado trabalharam em Mana e em outros sítios, sendo provenientes do Instituto Politécnico de Tomar e da Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro.

O estudo da arte rupestre na Grécia tem uma relevância peculiar: dada a importância mundial do período grego clássico, outras expressões para além da arte clássica são frequentemente negligenciadas na compreensão do património arqueológico do país. Todavia isso é uma deturpação do património na Grécia e do passado europeu. Ao pensar na localização geográfica da Grécia dificilmente se pode negar a sua potencial relevância para compreender a maioria dos processos culturais que relacionam a Europa com outras regiões.

É por isto que os projetos de Georgios Iliadis têm sido apoiados desde o início, primeiro com a preparação da sua tese de mestrado e posteriormente com a investigação no âmbito do seu doutoramento. O estudo da arte rupestre na Grécia salienta a sua riqueza, mas também os seus muitos elos com a Europa, ajudando também a reforçar laços pessoais e institucionais entre a Grécia e outros países da Comunidade Europeia. Os cavaleiros na arte rupestre de Philippi ilustram a emergência dos guerreiros na Europa e, as publicações apresentadas até à data resultam de uma colaboração muito profícua.

É fundamental que essa colaboração seja desenvolvida e o ITM dedicará as suas energias para ajudar nesse sentido, acolhendo novos estudantes de investigação no IPT e na UTAD, participando em trabalhos de campo na Grécia e, brevemente, criando com os nossos colegas gregos, cursos à distância sobre a Pré-História da Grécia para alunos fora da Europa.

A Globalização e a atual crise mundial resultam de um processo integrativo que tem origem ideológica no “período axial” identificado por Karl Jaspers. Os petróglifos estudados na Grécia pelos nossos colegas emergem desse período, e estudá-los possibilita aprender mais sobre as identidades e prospectos europeus.

*Prof. Doutor Luiz Oosterbeek
Presidente do ITM*

*Investigador Principal – Grupo de Quaternário
e Pré-história do Centro de Geociências.*

Εδώ και περισσότερο από μια δεκαετία, έχουν καθιερωθεί επαφές, που συνδέουν το Κέντρο Ερευνών Instituto Terra e Memória (ITM) που έχει ιδρυθεί στο Tomar και το Mação, με την έρευνα στην Ελλάδα. Η ανταλλαγή φοιτητών και επιστημονικού προσωπικού ήταν μικρή αλλά συχνή και από αυτή τη συνεργασία προέκυψαν κάποιες δημοσιεύσεις. Ωστόσο, οφείλεται στα συνεχιζόμενα προγράμματα στην Ελλάδα, από τον Γιώργο Ηλιάδη και το διδακτορικό του επόπτη Fernando Coimbra, το ότι η δέσμευση του ITM έγινε εντονότερη. Οι δραστηριότητες που σχετίζονται με την μελέτη των βραχογραφιών στο τοπίο, έχουν χρηματοδοτηθεί από το Κέντρο Γεωεπιστημών στην Πορτογαλία, του οποίου είναι και οι δύο μέλη. Το ITM επέλεξε το ερευνητικό αυτό πρόγραμμα στην Ελλάδα ανάμεσα στις προτεραιότητες του και έτσι φοιτητές πορτογαλικών μεταπτυχιακών σπουδών από την Πολυτεχνική Σχολή του Tomar και το Πανεπιστήμιο του Trás-os-Montes e Alto Douro, εργάστηκαν στη θέση Μάνα και σε άλλες τοποθεσίες. Η μελέτη των βραχογραφιών στην Ελλάδα έχει ιδιαίτερη βαρύτητα: δεδομένης της σημασίας για τον κόσμο της ελληνικής κλασικής περιόδου, οι άλλες εκφράσεις, πέρα από την κλασική τέχνη, συχνά παραμελούνται σε ό,τι αφορά την κατανόηση της αρχαιολογικής κληρονομιάς σε αυτή τη χώρα. Ωστόσο, αυτό είναι μια παρερμηνεία της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας και του παρελθόντος της Ευρώπης. Αν κάποιος σκεφτεί τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας, δεν μπορεί να αρνηθεί την πιθανή σημασία της για την κατανόηση των περισσότερων πολιτισμικών διαδικασιών που συνδέουν την Ευρώπη με τις περιοχές πέρα από αυτή.

Αυτός είναι ο λόγος που τα προγράμματα του κ. Ηλιάδη έχουν εκτιμηθεί από την αρχή, πρώτα στο πλαίσιο της προετοιμασίας της μεταπτυχιακής του διατριβής και στη συνέχεια κατά τη διδακτορική του έρευνα. Η μελέτη των βραχογραφιών στην Ελλάδα τονίζει τον πλούτο της, αλλά και τους πολλούς συνδέσμους της με την Ευρώπη, βοηθά επίσης να ενισχυθούν οι προσωπικοί και θεσμικοί δεσμοί ανάμεσα στην Ελλάδα και τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι βραχογραφίες των ιππένων των Φιλίππων, απεικονίζουν την εμφάνιση των πολεμιστών στην Ευρώπη και οι δημοσιεύσεις που παρουσιάζονται μέχρι σήμερα είναι αποτέλεσμα πολύ γόνιμης συνεργασίας.

Είναι θεμελιώδους σημασίας η συνεργασία αυτή να ενισχυθεί και το ITM θα εστιάσει τις ενέργειές του στο να βοηθήσει προς αυτή την κατεύθυνση, φιλοξενώντας νέους ερευνητές των πανεπιστημίων IPT και UTAD, συμμετέχοντας σε επιτόπιες έρευνες στην Ελλάδα και σύντομα, ξεκινώντας μαθήματα από απόσταση, σε συνεργασία με τους Έλληνες συναδέλφους μας, για την Προϊστορία της Ελλάδας που απευθύνονται σε φοιτητές πέρα από την Ευρώπη. Η παγκοσμιοποίηση και η παγκόσμια κρίση είναι αποτελέσματα μιας ολοκληρωμένης διαδικασίας που βρίσκει ιδεολογική βάση στην «αξονική περίοδο» όπως προσδιορίζεται από τον Karl Jaspers. Τα πετρογλυφικά που μελετήθηκαν από τους συναδέλφους μας στην Ελλάδα, προέρχονται από την εν λόγω περίοδο και η μελέτη τους θα οδηγήσει σε βαθύτερη γνώση αναφορικά με την ευρωπαϊκή ταυτότητα και τις προοπτικές της.

*Καθ. Doutor Luiz Oosterbeek
Πρόεδρος του ITM*

*Κύριος Ερευνητής – της ομάδας Κουατερνάριο
και Προϊστορία του Κέντρου Γεωεπιστημών.*

From at least over a decade, several contacts have been established linking the research Centre Instituto Terra e Memória (ITM) established in Tomar and Mação and the research in Greece. Exchange of students and staff has been small but regular, and some collaborative publications resulted from it. Yet, it is due to the ongoing projects lead in Greece by George Illiadis and his PhD supervisor Fernando Coimbra, that the engagement of ITM became more intense. The activities, related to rock art studies within the landscape, have benefitted from the funding of the Geosciences Centre in Portugal, of which both of them are members. ITM elected this research project in Greece among its priorities, and Portuguese Master students worked in Mana and other sites, coming from the Polytechnic Institute of Tomar and the University of Trás-os-Montes e Alto Douro.

The study of rock art in Greece has a peculiar relevance: given the world relevance of Greek classical period, other expressions beyond classical art are often neglected in the understanding of archaeological heritage in this country. Yet, this is a misrepresentation of the heritage in Greece and of Europe's past. If one thinks of the geographical location of Greece one can hardly deny its potential relevance for understanding most cultural processes relating Europe to the regions beyond.

This is why Mr. Illiadis' projects have been cherished

from the beginning, first within the preparation of his Master dissertation and later within his PhD research. The study of rock art in Greece stresses its richness, but also its many links with Europe, also helping to reinforce personal and institutional links between Greece and other EU countries. The rock art horse riders of Philippi illustrate the emergence of warriors in Europe, and the publications presented to date result from a very fruitful collaboration.

It is fundamental that such collaboration be enhanced, and ITM will devote its energies to help in such direction, hosting new IPT and UTAD research students, participating in field campaigns in Greece and, soon, launching with our Greek colleagues distance courses on the Pre-history of Greece to students beyond Europe.

Globalization and the current world crisis result from an integrative process that finds its ideological cradle in the «axial period» identified by Karl Jaspers. The petroglyphs studied by our colleagues in Greece emerge from that period, and studying them one will learn more about European identities and prospects.

*Prof. Doutor Luiz Oosterbeek
President of ITM*

*Principal Researcher - Quaternary and Prehistory Group
of the Geosciences Centre.*

Ιπνέας, Φαράγγι του Αγγίτη, Εποχή Σιδήρου / Horse rider, Gorge of Aggitis, Iron Age

Το φαράγγι του Αγγίτη ποταμού εκτείνεται στα 9 χλμ με αρχή το χωριό Συμβολή και τέλος το χωριό Λευκοθέα Σερρών. Αποτελεί μια στενή ποτάμια κοιλάδα, αποτέλεσμα των εξελικτικών διεργασιών στο χώρο των λεκανών Σερρών και Δράμας και ανάμεσα στους ορεινούς όγκους του Παγγαίου και του Μενοίκιου όρους. Είναι ένα βύθισμα που προήλθε από ρήγματα που έχουν τεμαχίσει το μαρμαρικό υπόβαθρο με αποτέλεσμα να παρατηρούνται κάθετα πρηνή ύψους 50-70 μ. Στις κάθετες αυτές επιφάνειες εντοπίζονται σπηλιές, καμάρες και βραχοσκεπές. Στο δίκτυο αυτό των σπηλαίων του ποταμού Αγγίτη ανήκει και το γνωστό σπήλαιο της Αλιστράτης που απέχει 6 χλμ νοτιοδυτικά της κωμόπολης της Αλιστράτης Σερρών.

Σε ορισμένες βραχοσκεπές συναντάται πλήθος εγχάρκτων παραστάσεων πάνω σε μαρμάρινες επιφάνειες. Η θεματολογία αυτών των αναπαραστάσεων ποικίλει: απεικονίζονται κυρίως πολεμιστές, ιππείς, διάφορα είδη ζώων, γεωμετρικά και αφηρημένα μοτίβα. Σε πολλές περιπτώσεις υπάρχει επικάλυψη παλαιότερων βραχογραφιών από νεώτερες και αυτό μαρτυρεί τη συνεχή και δυναμική χρήση του τοπίου από τον άνθρωπο. Τη σχεδιαστική απεικόνιση των παραστάσεων την χαρακτηρίζουν οι έντονα γραμμικές και αφαιρετικές φόρμες, ενώ η τεχνική χάραξης τους αποτελεί αποτέλεσμα είτε άμεσης κρούσης της βραχώδους επιφάνειας με λίθινα ή μεταλλικά εργαλεία (pecking, άμεση κρούση) είτε με επιφανειακό σύρσιμο του εργαλείου σχεδίασης πάνω στην πέτρα (filiform) και κατόπιν λείανση της λαξευμένης επιφάνειας με επαναλαμβανόμενες παλινδρομικές κινήσεις (polished petroglyphs).

Το μοτίβο του ιππέα στις βραχογραφίες του Φαραγγιού του Αγγίτη είναι το πιο χαρακτηριστικό. Αναπαραστάσεις ιππέων σε βραχογραφίες συναντούνται τόσο σε θέσεις στην ευρύτερη περιοχή της πεδιάδας της Δράμας, όσο και σε αυτή των Φιλίππων, καθώς επίσης αποτελούν μια από τις κυριότερες απεικονίσεις στους βράχους του όρους Παγγαίου.

Η επιλογή, λοιπόν, της εικαστικής αναπαράστασης του ιππέα δεν είναι τυχαία. Με την τέχνη στους βράχους, φαινόμενο που παρατηρείται σε όλες τις χώρες και ηπείρους, ο άνθρωπος δεν δηλώνει μόνο την παρουσία του, αλλά ορίζει και το τοπίο μέσω αυτής. Οι εγχάρκτες αναπαραστάσεις ιππέων, μας δίνουν σημαντικές πληροφορίες για τις μεταλλουργικές κοινωνίες της πρωτοϊστορίας στον βορειοελλαδικό χώρο. Είτε ως πολεμιστής με πλήρη εξοπλισμό είτε ως κυνηγός θηραμάτων είτε απλά ως μια επιβλητική παρουσία στις ασβεστολιθικές επιφάνειες, η ιδέα του καβαλάρη συμβολίζει την μετάβαση από μια εποχή σε μια άλλη. Με την εισαγωγή της ιππικής εξελίσσονται οι πολεμικές τακτικές και αλλάζουν τα πεδία των μαχών. Ανοίγουν νέοι δρόμοι εμπορίου και καλύπτονται μεγαλύτερες αποστάσεις. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την αλλαγή της αντίληψης όχι μόνο του φυσικού, αλλά και του γνωστικού τοπίου. Η Τέχνη της Γής στο παρόν έργο χρησιμοποιείται ως ένα σύγχρονο μέσο απόδοσης αυτής της μετάβασης. Μετάβαση που μέσω της τέχνης, μεταφέρεται στο σήμερα για να δηλώσει αυτό ακριβώς το πέρασμα από μια εποχή στην άλλη.

Γιώργος Ηλιάδης

Υποψ. Διδάκτορας στο Κουστερνάριο: Υλικά και Κουλτούρες Πανεπιστήμιο Tras-os-Montes e Alto Douro, Villa Real, Κέντρο Γεωεπιστημών, Πανεπιστήμιο Coimbra, Πορτογαλία

The gorge of Aggitis river extends from the village Symvoli to the village Lefkothea in Serres and covers 9 km in length. It is a narrow river valley in the basin area of Serres and Drama and between Pangeon and Menikion mountains. The gorge is a result of geological processes which have created vertical slopes 50-70m high. Caves, arches and several rock shelters are located on the vertical surfaces of the place. One of these caves is the well-known Alistrati's Cave which is situated 6 km to the southwest of the small town Alistrati in the area of Serres.

In several rock shelters there can be seen a lot of rock carvings on marble surfaces. They represent various images, but warrior horse riders, several animal images and geometrical or abstract patterns are mainly depicted. In many cases old rock art images are overlapped by newer ones thus showing the continuous and dynamic use of the landscape by people. The technique of the images depiction is characterised by intense linear and abstract forms while the engraving techniques are a result of direct pecking with stone or metal tools.

In some other cases we can see a surface scratching on the rocks by tools (filiform) and then polishing of the engraved surface with repeated retrogressive movements. Among the Aggitis gorge rock art figures, the most often and dominant is that of the horseman. Similar images can be found in the plain of Drama, in Philippi, Kavala, as well as on some rocks of Pangeon mountain.

Therefore, the selection of the artistic representation of the horseman is quite justified. Through rock art, a phenomenon that appears in all countries and continents, the man does not only show his existence but furthermore he defines and describes the landscape around him.

The horseman engravings are a source of important information about the metallurgical societies in Northern Greece during protohistoric time.

The horseman, either as an armed warrior or as a hunter or even as an imposing figure on limestone rocks, stands for the transition from one age to the other. The emergence of the equestrian skill helps develop war tactics and changes the battlefields. New foreign trade routes open up and farther distances are covered. As a result people have changed their approach to not only the natural but the cognitive landscape too. Land art here is used as a contemporary means of achieving this transition. A transition which, through art, transports us to today explaining in this way the passage from one age to other.

Giorgos Iliadis

PhD Candidate in Quaternary: Materials & Cultures, Universidade de Tras-os-Montes e alto Douro, Villa Real, Center of Geosciences, University of Coimbra, Portugal

Προϊστορικές και Σύγχρονες παρεμβάσεις στο Τοπίο

Η ιδέα του προγράμματος «Προϊστορικές και Σύγχρονες παρεμβάσεις στο Τοπίο. Βραχογραφίες και Τέχνη της Γης» προέκυψε από την σύμπραξη του Γιώργου Ηλιάδη, Υποψ. Διδάκτορα Προϊστορικής Τέχνης και της Κατερίνας Κότσαλα, φοιτήτριας της Σχολής Καλών Τεχνών του Τμήματος Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών του Α.Π.Θ.

Τη συγκρότησή της ακολούθησε η πρόταση προς εμάς, Κυριάκο Μορταράκο και Γιώργο Τσακίρη, που ως διευθυντές του 2ου και του 3ου εργαστηρίου ζωγραφικής του Τμήματος, αντίστοιχα, την εγκρίναμε και δημιουργήσαμε μια ομάδα φοιτητών από τα δύο εργαστήρια για να προχωρήσουμε στην υλοποίησή της. Επιπλέον, η πρόταση κατατέθηκε στην Επιτροπή Ερευνών του Α.Π.Θ. για χορηγία και έτυχε ανταπόκρισης.

Πηγές της έμπνευσής μας στάθηκαν οι αρχέγονες πηγές έκφρασης. Οι εμπειρίες που ζήσαμε ήταν μοναδικές, διότι αισθανόμασταν ότι η προϊστορική χάραξη στον βράχο, ως βραχογραφία, μας φέρνει πολύ κοντά στον αρχαίο συνάδελφό μας, καθώς και εμείς, οι σύγχρονοι εικαστικοί, χαράζουμε σε ξύλο, σε γυαλί, σε πλεξιγκλάς, σε πέτρα, σε μέταλλο, σε μάρμαρο. Αυτή η ανακύκλωση δράσης λειτουργήσε ως μια μετάνγιση πηγής έκφρασης της μιας εποχής, στην άλλη. Το παρόν και το παρελθόν συνυπάρχουν σε μια διαχρονική κίνηση ζωής.

Το έργο αναπαριστά έναν ιππέα, ένα από τα πλέον αγαπημένα θέματα της εποχής. Αντικρίζοντας τη βραχογραφία, η μορφή του συμπλέγματος ανθρώπου και αλόγου εισέρχεται μέσα μας ως μνήμη και γονιμοποιεί τη φαντασία μας. Οι διαστάσεις του έργου που δημιουργήσαμε από πέτρες, σε μια πλαγιά στο Φαράγγι του Αγγίτη στην περιοχή της Αλιστράτης Σερρών, ανάμεσα στους Δήμους Αμφίπολης και Νέας Ζίχνης, είναι 25x18x1 μ. Σ' αυτόν, στον δικό μας ιππέα, τοποθετήσαμε ηλιακά φώτα, ώστε το βράδυ, καθώς το τρένο κάνει την διαδρομή προς τις βραχοσκεπές, να φαντάζει σαν αστερισμός.

*Κυριάκος Μορταράκος & Γιώργος Τσακίρης
Καθηγητές της Σχολής Καλών Τεχνών
Α.Π.Θ.*

Prehistoric and Contemporary interventions in the Landscape

The idea of the project «Prehistoric and Contemporary interventions in the Landscape. Rock Art & Land Art» resulted from the collaboration of Giorgos Iliadis, Ph.D Candidate of Prehistoric Art and Katerina Kotsala, student of the School of Fine Arts, Department of Visual and Applied Arts of Aristotle University of Thessaloniki.

Its formation was followed by the proposal to us, Kyriakos Mortarakos and Giorgos Tsakiris, who as directors of the 2nd and 3rd Laboratory of Painting of the Department, respectively, approved and created a group of students from both laboratories to proceed to the implementation. Moreover, the project proposal was submitted to the Research Committee of AUTH for sponsorship and received response.

Sources of our inspiration were the primordial sources of expression. The experiences we lived were unique, because we felt that the prehistoric rock engraving, as rock art, brings us very close to our ancient colleague, as we, the contemporary artists, engrave in wood, glass, plexiglass, stone, metal, marble. This cycling action served as a transfusion of expression from one era to another. The past and the present coexist in a timeless life movement.

The art work represents a horseman, one of the most favorite themes of that time. Facing the rock art, the form of the human and horse complex, enters us, as memory and inseminates our imagination. The dimensions of the art work we created with stones, on a hillside in the Gorge of Aggitis at the area of Alistrati, Serres, between the municipalities of Amfipoli and Nea Zihni, are 25x18x1 m. To him, our horseman, we installed solar lights so that at night, as the train makes the route to the rockshelters, he seems like constellation.

*Kyriakos Mortarakos & Giorgos Tsakiris
Professors, School of Fine Arts
AUTH*

ΣΠΗΛΛΑΙΟ ΑΛΙΣΤΡΑΤΗΣ ΣΕΡΡΩΝ

Η Αλιστράτη και ιδιαίτερα το Σπήλαιό της βρίσκεται στο κέντρο τριών Νομών και τριών ορεινών όγκων και αποτελεί περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

Η προνομιακή γεωγραφική της θέση ως πέρασμα του εμπορικού δρόμου που συνδέει την μεγάλη πεδιάδα της Σερραϊκής γης με τους παράκτιους οικισμούς και τα λιμάνια του Β. Αιγαίου την κατέστησε σημαντικό διαμετακομιστικό σταθμό και ευνόησε τόσο την οικονομική της ανάπτυξη, όσο και την πνευματική της άνθηση. Πράγματι, εδώ λειτούργησε η Κεντρική Σχολή της Αλιστράτης, ένα είδος Ανώτερης Σχολής, η οποία τροφοδοτούσε με Δασκάλους τις ελληνικές κοινότητες κατά τα χρόνια της Οθωμανικής κατάκτησης. Σημαντική, επίσης, υπήρξε η συμβολή των Αλιστρατινών στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα.

Τις τελευταίες δεκαετίες η Αλιστράτη έγινε γνωστή λόγω του Σπηλαιού της και αποτελεί, χάρη στην ιδιαιτερότητα των ευρημάτων του, τόπο παγκοσμίου ενδιαφέροντος. Ειδικότερα η περιοχή της Αλιστράτης περιλαμβάνει :

Α) Το φερώνυμο Σπήλαιο, στη θέση «Πετρωτό», 6 χιλ νοτιοδυτικά της κωμόπολης, με τρία χιλ διαδρομών, πανύψηλους σταλακτίτες και σταλαγμίτες σε διάφορους χρωματισμούς, αλλά και τους εκπληκτικούς εκκεντρίτες, η μεγάλη ποικιλία των οποίων, καθιστά το σπήλαιο μοναδικό στον ελληνικό χώρο. Οι εκκεντρίτες ή ελικίτες είναι σπάνιοι σχηματισμοί που δημιουργούνται «αψηφώντας» τους νόμους της βαρύτητας και ακολουθώντας ακανόνιστες πορείες. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό του Σπηλαιού είναι οι μικροσκοπικοί οργανισμοί (3 χιλστ.) που απαντώνται εντός του, όπως η *Alistratia Beroni*, ένα μοναδικό είδος ισόποδου.

Το Σπήλαιο, το οποίο είναι επισκέψιμο από το 1998, παρέχει στους επισκέπτες ξενάγηση σε 4 γλώσσες και από το 2007 Εκπαιδευτικά Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Διαθέτει επίσης και εξυπηρετήσεις για το κοινό.

Β) Το Σπήλαιο Ορφέας (που βρέθηκαν ανθρώπινα οστά και εργαλεία που χρονολογούνται περίπου από το 3500 π.Χ).

Γ) Τα Σπήλαια Αγ. Γεωργίου, Χάνια, Περιστερώνας.

Δ) Το Φαράγγι του ποταμού Αγγίτη, μήκους 9 χιλ με τις προϊστορικές βραχογραφίες, στο οποίο μπορεί κανείς να περιηγηθεί με τρενάκι, που πραγματοποιεί διαδρομή 2 χιλ., ή να το διασχίσει με πεζοπορία. Ανάμεσα στις βραχογραφίες είναι μια παράσταση ιππέα, η οποία έδωσε την αφορμή σε ομάδα καλλιτεχνών του 2ου και του 3ου Εργαστηρίων Ζωγραφικής, του Τμήματος Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών, της Σχολής Καλών Τεχνών, του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, να πραγματοποιήσει μια εικαστική παρέμβαση στην απέναντι από το Σπήλαιο πλαγιά, ευδιάκριτη και τη νύχτα χάρη στον ειδικό φωτισμό της.

Δρ. Καρτάλης Δ. Νικόλαος
Επιστημονικός Διευθυντής Σπηλαιού Αλιστράτης

CAVE OF ALISTRATI SERRES

Alistrati and especially its cave are located among three prefectures and three mountain ranges and is an area of outstanding natural beauty.

Its privileged geographic position as a trade passage that connects the great plain of Serres with coastal villages and ports of the northern Aegean Sea made it an important transit station and favored both economic growth, and spiritual flourishing. Indeed, here was the Central School of Alistrati, a kind of Higher School, which supplied teachers to the Greek community during the years of Ottoman rule. Also, important was the contribution of the people of Alistrati to the National Liberation Struggle. In recent decades, Alistrati became famous because of its Cave and thanks to the specificity of the findings, a place of universal interest.

In particular the area of Alistrati includes:

A) The namesake Cave, in "Petroto" 6 km southwest of the town, with three kilometers paths, towering stalactites and stalagmites in various colors and breathtaking ekkentrites, the great variety of which makes this Cave unique in the Greek region. The ekkentrites or elikites are rare formations created "defying" the laws of gravity and following irregular paths. Another feature of the cave is the microscopic organisms (3 mm.) that one can meet within it, like *Alistratia Beroni*, a unique species of isopods.

The Cave, which is open to visitors since 1998, offers to the visitors a tour in 4 languages and since 2007 Educational Programs of Environmental Education. It also has services for the public.

B) Cave Orpheus (found human bones and tools dating from circa 3500 BC)

C) The Caves of St. George, Chania, Peristeronas

D) The gorge of river Aggitis, 9 km long, with prehistoric rock paintings, can be toured by train, which carries 2 km route or can be crossed with hiking. Among the rock art is an illustration of a rider, which gave rise to a group of artists from the 2nd and 3rd Workshop of Painting, Department of Visual and Applied Arts, Faculty of Fine Arts of the Aristotle University of Thessaloniki, to make an artistic intervention on the opposite of the Cave hillside, also visible at night thanks to its special lighting.

Dr. Kartalis D. Nikolaos
Scientific Director Cave of Alistrati

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΤΟΥ «ΙΠΠΕΑ»

Με ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον άλμα 3500 χρόνων, μια ομάδα καλλιτεχνών της Σχολής Καλών Τεχνών της Θεσσαλονίκης, με την επιμέλεια των καθηγητών κκ Κυριάκο Μορταράκο και Γιώργο Τσακίρη και θεματικούς υπεύθυνους τον Γιώργο Ηλιάδη και την Κατερίνα Κότσαλα, «ανέβασε» την χαραγμένη χαμηλά στο φαράγγι του Αγγίτη παράσταση του Ιππέα και την ακούμπησε στο απέναντι από το Σπήλαιο Αλιστράτης πρανές. Εκεί, το θέμα της προϊστορικής βραχογραφίας, που δεν ξεπερνά το μέγεθος της παλάμης, μεγεθύνθηκε σε γιγαντιαία κλίμακα, ξαναχαράχθηκε, με τις πέτρες του ίδιου του σπηλαίου, και άρχισε ως Τέχνη της Γης μια νέα ζωή, ορατή στο φως της μέρας, το ίδιο φως που εγκλωβισμένο σε φωτοβολταϊκές διατάξεις φέγγει τον καινούργιο «Ιππέα» και τη νύχτα!

Ποιός μπορεί να είναι ο προϊστορικός Ιππέας που καταγράφεται στην λιλιπούτεια παράστασή του στο φαράγγι του Αγγίτη; Τί μας αφηγείται ο χαρακτήρας του με τις λεπτές γραμμές του σχεδίου του; Μα κατ' αρχάς μας ζητά να απαλείψουμε τον όρο «προιστορικός», γιατί τον αδικεί. Ο άνθρωπος που παριστάνεται με το άλογο και το ακόντιο δεν είναι καθόλου «προιστορικός», δεν είναι άθυρμα των τυφλών φυσικών δυνάμεων, δεν προσαρμόζεται παθητικά στις φοβερές κλιματικές αλλαγές, όπως ο παλαιολιθικός πρόγονός του. Αυτός εξημέρωσε το άλογο και το χρησιμοποίησε, επινόησε όπλα και, ασφαλώς, ως άνθρωπος της Εποχής του Χαλκού και μάλιστα στην αποδρομή της, εφάρμοσε ορειχάλκινη αιχμή στο ακόντιο, με άλλα λόγια δεν είναι αδύναμος, τρομαγμένος, αναγκασμένος σε πάλη σώμα με σώμα με τα θηρία. Ο ιππέας μας, με το άλογο και το όπλο πολλαπλασίασε τη δύναμή του και κέρδισε ένα πολύτιμο πλεονέκτημα: την απόσταση· έφιππος, μπορεί να τρέξει γρήγορα μακριά για να αποφύγει τον κίνδυνο· ένοπλος, να βάλλει από απόσταση· και με τα δύο, μπορεί να χτυπά, να απομακρύνεται και να επιστρέφει. Και ήδη διαθέτει τεχνολογία για τη χύτευση και τη μόρφωση του ορειχάλκου. Ο ιππέας μας γνωρίζει την οργανωμένη και νομοθετημένη συλλογική ζωή, εκείνη που άρχισε να διαμορφώνεται τουλάχιστον 6000 χρόνια πριν από αυτόν, με την ανακάλυψη της γεωργίας. Την εποχή του ιππέα ο άνθρωπος μετασχημάτιζε ήδη το φυσικό περιβάλλον με πρόθεση, πρόγραμμα, αποτελέσματα, αυτά τα τελευταία - η συγκομιδή - όχι άμεσα, όπως ο κυνηγός και ο συλλέκτης τροφής, αλλά σε χρονική απόσταση, και άφηνε σύνθετα ίχνη - οικισμούς και πόλεις - πάνω στη γη· πώς μπορούμε, έστω συμβατικά, να τον αποκαλούμε «προιστορικό»; Κατά δεύτερον, ο χαρακτήρας μας σχεδιάζει τον ιππέα του έξω, στον ανοιχτό χώρο, και τον αποδίδει σχηματικά, γεωμετρικά, δηλαδή αφαιρετικά, με ελάχιστες γραμμές πάνω στον βράχο, εντελώς διαφορετικά από την φυσιοκρατική παράδοση της εντός των σπηλαίων τέχνης, αλλά με την ίδια διάθεση να αποδώσει την κίνηση· πιθανώς περιγράφει ένα γεγονός, την καλυμμένη, αθέατη μέσα στο φαράγγι διέλευση ιππέων με κατεύθυνση ανατολική, όπως δείχνει η φορά της παράστασης. Ωστόσο, δεν μοιάζει για σκηνή κυνηγιού· ένας έφιππος κυνηγός, για να πετύχει τα χαμηλότερα από αυτόν θηρόματα, έπρεπε να κατευθύνει λοξά και προς τα κάτω το ακόντιο, κατά την οικεία μας απεικόνιση του Αγίου Γεωργίου με τον δράκο, και έτσι θα τον παρίστανε ο χαρακτήρας, όμως αυτός, σχε-

διάζοντας το όπλο λοξά όρθιο και τον ιππέα σε γρήγορη, προσεκτική διέλευση, δείχνει μάλλον έναν bellator, έναν πολεμιστή. Η νομοθετημένη κοινωνία των γεωργών είναι δομημένη στο τρίπτυχο oratores-bellatores-laboratores, την τριμερή ιερατική, στρατιωτική και παραγωγική οργάνωση, και στη συνθήκη αυτή ο Ιππέας μας δεν είναι πια μόνον ο κυνηγός θηραμάτων, αλλά και ο τραγικός κυνηγός ανθρώπων. Όχι απλά την προϊστορία ως χρονολογική ταξινόμηση, αλλά τη βαθιά κοίτη της ιστορίας, ως ροής του ανθρώπινου δράματος, που περνά και από το φαράγγι του Αγγίτη, τεκμηριώνει ο Ιππέας· η φωτεινή ανάδειξή του σε γιγαντιαία κλίμακα μεγεθύνει το ίδιο αρχέγονο ερώτημα για την ανθρώπινη μοίρα, καθώς το ακουμπά με τον τρόπο της Land Art στην πλαγιά απέναντι από το Σπήλαιο της Αλιστράτης, φροντίζοντας να παραμείνει ακοίμητη υπενθύμιση, ένας αστερισμός γήινος, για να μην χανόμαστε στα σκοτάδια.

Τί ζητά ο προϊστορικός ιππέας στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας - Θράκης και πώς μπορεί αυτό να επικοινωνήσει την Land Art στους νέους της σχολικής ηλικίας και στο ευρύ κοινό, μάς απασχόλησε ιδιαίτερα και εν τέλει μάλλον γόνιμα. Η κατασκευή του Νέου Κτηρίου Περιοδικών Εκθέσεων στον αύλειο χώρο του Μουσείου μας αποσκοπεί στη διοργάνωση, ή συνδιοργάνωση και με άλλους φορείς, εκθέσεων και εκδηλώσεων, προκειμένου να ανανεώνει τις συναντήσεις του Μουσείου με το κοινό και να το διευρύνει, ως προς τις ηλικίες και τα ενδιαφέροντα.

Ο Ιππέας του 1500 π.Χ. στο φαράγγι του Αγγίτη αποδίδεται από τον χαρακτήρα του με τον απλό, γραμμικό τρόπο που επικράτησε την Εποχή του Χαλκού, σαν βινιέτα σε «προιστορική» εφημερίδα από βράχο, ενώ η διαφορά του με ένα σύγχρονο παιδικό σχέδιο θα μπορούσε να εντοπίζεται στο σκάλισμα. Με αυτήν την φαινομενική ευκολία ως μοχλό και με ένα μεγαλωμένο αντίγραφο του Ιππέα, ενθαρρύνουμε τους συμμετέχοντες στο παράλληλο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα μαθητές, να σχεδιάσουν δικούς τους ιππείς, καλώντας τους να μιμηθούν τη χειρονομία του προϊστορικού χαρακτήρα. Τον ίδιο μοχλό αναζήτησε στα «γεωμετρικά» έργα της λαϊκής τέχνης και στην ελευθερία του παιδικού σχεδίου ένας από τους σημαντικότερους ζωγράφους του 20ού αιώνα, ο Paul Klee, και τον χειρίστηκε υψώνοντας την αφαίρεση εκθετικά σε εκφραστική δύναμη. Με την παλάμη του μικρού Αλέκου Φασιανού σχεδίασε ένα περίγραμμα κεφαλής ο παππούς του ζωγράφου και η παλάμη έγινε εικαστικός μοχλοβραχιόνας!

Η προσπάθεια εξοικείωσης των μικρών μας επισκεπτών, πολύ πιθανόν και των μεγάλων, με την Τέχνη της Γης είναι για μας μια πρόκληση: όχι για την απατηλή ευκολία του εντυπωσιασμού μπροστά στο ανοίκειο ή το παράδοξο, αλλά για να τους παρακινήσουμε να διακρίνουν στις σύγχρονες χαράξεις απευθείας πάνω στη γη, την αρχέγονη τελετουργική χειρονομία, η οποία με απλά, «φτωχά» και ελάχιστα μέσα, χάραξε εφημέρα σχήματα και περιγράμματα πάνω στο χώμα, δηλαδή ανθρωπογενή όρια, για να εξορκίσει ότι φαινόταν πως όρια δεν έχει. Από εκείνη την ανάγκη για μορφή τρέφεται και η παρούσα, η δική μας ανάγκη.

*Ζήσης Σκαμπάλης, Αρχιτέκτων,
Προϊστάμενος Διεύθυνσης του ΛΕΜΜ-Θ
Οκτώβριος 2012*

THE QUESTION OF THE «HORSEMAN»

Engineering a leap of some 3500 years, a group of students from Thessaloniki's School of Fine Arts, supervised by Professors Kyriakos Mortarakos and Georgios Tsakiris and directed by Georgios Iliadis and Katerina Kotsala, raised the Horseman from the depths of the Aggitis Gorge where the scene was carved and raised him on the hillside opposite the Alistrati Cave. There, the subject of the pre-historic rock painting, no bigger than a man's hand, was magnified to gigantic scale, designed with stones from the cave itself, and began a new life as Land Art, open to the light of day, open to the sunshine that, captured by a battery of photovoltaic cells, illuminates the new «Horseman» by night.

Who can he have been, the pre-historic Horseman sketched in miniature deep down in the Aggitis Gorge? What is his creator telling us, with the fine lines of his drawing? Well, first of all, he demands that we abandon the term «pre-historic», which does him an injustice. The man depicted with his horse and his spear is in no way «pre-historic» he is not the plaything of the blind forces of nature he does not adapt passively, as did his Palaeolithic forebears, to the terrible changes in climate. This man tamed his horse and used it: he fashioned weapons and, as a man of the Late Bronze Age, undoubtedly fitted a bronze head to his spear: in other words, he is not helpless, terrified, forced to tackle wild beasts with his bare hands. With his horse and his weapon, our horseman multiplied his strength and gained the invaluable advantage of distance: mounted, he can flee from danger; armed, he can throw a missile from a distance: both armed and mounted, he can attack, retreat and return. And the technology of making and shaping bronze is already available to him. Our horseman knows an organised, regulated, collective way of life, the way of life that began at least 6000 years before his time, with the discovery of agriculture. In our horseman's time, man was already intentionally transforming his environment, with planning and results, these last - the harvest - not immediate, as in the case of the hunter-gatherer, but at a distance in time, and was leaving complex traces - settlements and cities - on the land: how then can we, even conventionally, call him «pre-historic»? In the second place, our rock-painter has drawn his horseman outside, in an open place, and has rendered him figurally, geometrically, that is to say, abstractly, with a few lines traced on the rock, in a manner wholly unlike the naturalistic tradition of cave painting, but with the same disposition to depict movement: he may perhaps be describing an actual event: the covert, unseen passage of horsemen heading eastwards through the gorge, as indicated by the orientation of the figure. It does not seem to be a hunting scene: a mounted man would have to angle his spear downwards in order to hit an animal on the ground, as in the familiar image of St George slaying the dragon, and the artist would have painted him that way, whereas here, with the horseman depicted moving quickly but carefully, holding his spear almost upright, he seems rather to be portraying a bellator, a warrior. The orderly structure of regulated agricultural society was based on the triptych of oratores-bellatores-laboratores, the tripartite organisation of priests, war-

riors and labourers and within this system our Horseman is no longer a hunter of wild beasts only, but also, and tragically, a hunter of men. The Horseman betokens not merely prehistory, as a chronological classification, but also the deep cradle of history, as a stream of the human story, which also passes through the Aggitis Gorge; his luminous gigantic-scale reproduction magnifies the same primal question about human destiny, since it places him as Land Art on the hill opposite the Alistrati Cave, ensuring that he will remain an unsleeping reminder, a terrestrial constellation, lest we lose our way in the dark.

What is the prehistoric horseman doing at the Folklife & Ethnological Museum of Macedonia - Thrace and how can he communicate Land Art to schoolchildren and the general public? These were questions to which we devoted particular thought in the end, we feel, with fruitful results. The construction of the New Temporary Exhibitions Building in the Museum garden is intended to let us organise or help co-organise exhibitions and events that will renew the Museum's contact with the public and broaden its appeal in terms of ages and interests.

Drawn in the simple linear style characteristic of the Bronze Age, the 3500-year-old Horseman in the Aggitis Gorge could be a vignette in a «pre-historic» journal written on rock, while the difference between it and a child's drawing might simply be the carving. With a magnified copy of the Horseman and this apparent easiness as a spur, we encourage the children taking part in the parallel Educational Programme to draw their own horsemen, in imitation of the pre-historic artist. Paul Klee, one of the foremost artists of the 20th century, found the same stimulus in the «geometric» style of folk art and the freedom of children's drawings, and his handling of it raised abstraction exponentially as an expressive force. Leading the hand of the young Alekos Fassianos (a Modern Greek painter), the child's grandfather traced the outline of a head, and that hand became a driving force in the visual arts!

Familiarising our young visitors and very likely their seniors as well with Land Art is for us a challenge: not to a facile astonishment at something strange or unfamiliar, but to stimulate them to discern in lines drawn directly on the earth today the primeval ritual gesture that, with simple, poor and minimal means, traced on the ground ephemeral shapes and outlines, man-made bounds, to exorcise whatever appeared to them to be limitless. That same need for form still feeds our own present necessity.

*Zissis Skampalis, Architect,
Director of the Museum FEMM-Th
October 2012*

Προϊστορικοί ιππείς πέρα από τις Ηράκλειες στήλες

Η εμφάνιση και εξέλιξη σύνθετων κοινωνιών στην ύστερη προϊστορία της αρχαίας Ευρώπης φέρνει στο φώς το ρόλο του πολεμιστή.

Στην αρχή της 1ης χιλιετίας π.Χ. στην Ιβηρική Χερσόνησο, όπως και σε άλλες περιοχές, ο πολεμιστής γίνεται όλο και πιο σημαντικός επειδή είναι ο προστάτης της κοινότητας.

Η εξέλιξη αυτών των κοινωνιών συνοδεύεται και από τη χρήση του αλόγου ως μέσο μεταφοράς και επικοινωνίας, ως βοήθεια για το κυνήγι και σαν «πολεμική μηχανή». Για την ακρίβεια, είναι η στρατιωτική χρήση αλόγου που προσδίδει ακόμη μεγαλύτερο κύρος στον πολεμιστή, γιατί το να έχει κανείς ένα άλογο ήταν δαπανηρό και λειτουργούσε ως σύμβολο υψηλής κοινωνικής θέσης. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα έχουμε στις βραχογραφίες, βράχος 27, στο Forpe di Nadro (Valcamonica, Ιταλία), όπου ο πολεμιστής με το ακόντιο τραβά το άλογο ενός άλλου πολεμιστή, υψηλής κοινωνικής θέσης, που παρουσιάζεται έφιππος.

Ο σκοπός της παρουσίασης αυτού του κειμένου είναι να επιδείξει κάποια παραδείγματα βραχογραφιών από ιππείς της εποχής του Σιδήρου στην Ιβηρική χερσόνησο και κυρίως στην Πορτογαλία. Σε δύο από αυτά απεικονίζονται σκηνές κυνηγιού με ιππείς με ακόντιο που κυνηγούν ένα ελάφι (εικ.1). Τα άλλα παραδείγματα βραχογραφιών παρουσιάζουν έφιππους πολεμιστές με ακόντιο στο ένα χέρι και κρατώντας χαλινάρια στο άλλο, εκτός από μια περίπτωση όπου ο καβαλάρης κρατά ένα ξίφος (Canada da Moreira, V.N. de Foz Coa).

Στον βράχο 3 από το Mocissos, Evora, κατά περιεργό τρόπο ο ιππέας είναι όρθιος στο πίσω μέρος του αλόγου αντί να κάθεται, αλλά το ακόντιο είναι παρόμοιο με εκείνα που απεικονίζονται στην κοιλάδα Coa (εικ.2), περίπου 400 χιλ βόρεια, κάτι που μπορεί να είναι αποτέλεσμα της επικοινωνίας των λαών.

Οι εικόνες των βραχογραφιών συνοδεύονται από μια σύντομη περιγραφή, που περιλαμβάνει τον τόπο καταγωγής τους με τη σχετική χρονολόγηση και φωτογραφίες των γύρω τόπων.

Όλες οι παραστάσεις των ιππέων γίνονται εγχάρακτα σε σχιστόλιθο εκτός από την περίπτωση του κυνηγιού στο Hillfort of Sanfin, που είναι λαξευμένη σε πέτρα από γρανίτη.

Το ίδιο συναντάμε και στην περιοχή των Φιλιππων (Ανατολική Μακεδονία, Ελλάδα), όπου αναπαριστώνται ιππείς, σε προϊστορικές βραχογραφίες να κρατούν διάφορα όπλα ως σύμβολο κοινωνικής υπεροχής. Στην Ιβηρική χερσόνησο όπως και στην Β.Ιταλία παρόμοια παραδείγματα ενισχύουν την άποψη ότι υπήρχε μια «ελίτ» ιππέων κατά την εποχή του Σιδήρου. Αυτή η «ελίτ» μπορεί να λειτουργούσε σαν μια αριστοκρατία ιππέων, που είχε κάποια σύμβολα που την ξεχωρίζαν από την υπόλοιπη κοινωνία, όπως η περίπτωση μπρούτζινων αγαλματιδίων σε σχήμα ιππέα που βρέθηκαν στο κέντρο της Ιβηρικής χερσονήσου.

Οι Κελτοϊβηρικές φυλές από τη Numancia στην Ισπανία είχαν και αυτές μια μπρούτζινη σημαία με το σχήμα ιππέα να κάθεται σε δικέφαλο άλογο που θυμίζει ιππέα-ήρωα, με σκοπό να δικαιολογήσει το μυθικό τους παρελθόν και να εγκαθιδρύσει την κοινωνική τους δύναμη.

Στα Ν.Α. της Ιβηρικής χερσονήσου βρέθηκαν αναθηματικά ειδώλια από μπρούτζο που χρονολογούνται από τον 6ο αι. μέχρι τον 1ο αι. π.Χ.. Οι μορφές αυτές εντοπίστηκαν σε ιερά ως προσφορές σε θεότητες με σκοπό να ζητήσουν ή να τις ευχαριστήσουν για κάποια ευεργετήματα που είχαν. Φαίνεται να σχετίζονται με σημαντικές στιγμές της ζωής του πολεμιστή ιππέα, όπως διαβατήριες τελετές, νικηφόρους πολέμους, την υγεία και προστασία μετά από κάποια αρρώστια κτλ.

Όλες αυτές οι αρχαιολογικές καταγραφές εκτός του ότι αποτελούν περιπτώσεις βραχογραφιών, μας βοηθούν ακόμα να κατανοήσουμε καλύτερα τις εγχάρακτες παραστάσεις και κυρίως τη φιγούρα του ιππέα στους προϊστορικούς χρόνους.

*Fernando Coimbra &
Ivo Oosterbeek
Quaternary and Prehistory Unit
Centre for Geosciences
uID 73 FCT
Portugal*

Συντελεστές της έκθεσης:

Κείμενα: Coimbra, F. & Oosterbeek, I.; Φωτογραφίες: Côa Valley Archaeological Park/Foundation Côa Park (8, 9, 10), Coimbra, F. (1, 3, 7, 15), Collado, H. (11, 13), Delfino, D./Collection Estrada (17, 18), Oosterbeek, I. (5); Σχέδια: Baptista, A. M. (4, 6, 14), Collado, H. (12); χάρτης: Google Earth.

Εικ.2 - Ιππέας της Εποχής Σιδήρου που κρατάει δόρυ, επικαλύπτει Παλαιολιθική εικόνα. (Σύμφωνα με τον Α.Μ. Baptista, 2000)

Fig.2 Iron Age horse rider holding a spear, overlapping a Palaeolithic figure. (After A.M. Baptista, 2000)

Protohistoric horse riders beyond the Pillars of Heracles

The emergence and development of complex societies in the Late Prehistory of Old Europe bring also the rise of the role of the warrior. In the beginning of the 1st millennium BC, in the Iberian Peninsula, like in other regions, the warrior becomes more and more important, because he's a protector of the community.

The development of those societies is also accompanied by the use of the horse as a mean of transport and communication, as a help on hunting, and as a «war machine». Precisely it's the military use of the horse that brings even more social importance to the warrior, because having a horse was expensive and the symbol of a higher social status. A good example of this can be seen on the rock carvings on Rock 27 from Foppe di Nadro (Valcamonica, Italy), where a warrior with a spear pulls the horse of another warrior, with a higher status, which is represented on horseback.

Our presentation in this exhibition aims to show some rock art examples of horse riders from the Iron Age in the Iberian Peninsula, mainly in Portugal. Two of them (Hillfort of Sanfins and Vale da Casa) depict hunting scenes with horse riders with a spear, running after a deer (Fig.1). The other rock art examples represent warriors on horseback, with spears on one hand and holding the reins with the other, except for one case where the horse rider has a sword (Canada da Moreira, V.N. de Foz Côa).

Εικ.1 - Ιππέας που κυνηγά ελάφι.
Hillfort of Sanfins, Πορτογαλία (Υστερη Εποχή Σιδήρου)

Fig.1 - Horse rider running after a deer.
Hillfort of Sanfins, Portugal (Late Iron Age)

At Rock 3 from Mocissos, Évora, curiously the rider is standing on the back of the horse, instead of being seated, but his spear is very similar to the ones depicted at the Côa Valley (Fig.2), about 400 km to the north, what can be the result of contacts between peoples.

The images of the rock art examples are accompanied by a very short description, including the place of origin and a relative chronology, and are followed by photos of the nearby landscape.

All these engravings of horse riders are made by incision on schist rocks, except for the case of the hunting scene from the Hillfort of Sanfins, which is pecked on granite. Like it happens in the region of Philippi (Eastern Macedonia, Greece), where several horse riders are represented in protohistoric rock art carrying several weapons as a symbol of their social importance, other regions of southern Europe, like the Iberian Peninsula and the North of Italy, also present examples that allow thinking about the existence of an equestrian elite during Iron Age. This elite would behave as a kind of equestrian aristocracy, having symbols to distinguish its members from the rest of the society, like it seems to be the case of the bronze fibulae in the shape of horse riders found in the centre of the Iberian Peninsula.

The Celtiberic tribes from Numancia (Spain) had even a bronze banner in the shape of a horse rider sitting in a double headed horse, seeming to be a representation of the heros equitans - the hero horse rider - with the aim of justifying a mythical past and legitimate their social power.

In the southeast of the Iberian Peninsula, bronze votive figurines of horse riders, dating from the 6th century BC to the 1st century BC, were found in Iberian sanctuaries, constituting offerings to the deities, with the aim of asking or thanking for benefits. They seem to be related with important moments in the life of the warrior horse rider, such as passage rituals, victory in war, health after illness and protection, among others.

All these archaeological records, besides rock art cases, help to understand better the engravings themselves and mainly the figure of the horse rider in protohistoric times.

*Fernando Coimbra &
Ivo Oosterbeek
Quaternary and Prehistory Unit
Centre for Geosciences
uID 73 FCT
Portugal*

Credits of the exhibition:

Texts: Coimbra, F. & Oosterbeek, I. photos: Côa Valley Archaeological Park/Foundation Côa Park (8, 9, 10), Coimbra, F. (1, 3, 7, 15), Collado, H. (11, 13), Delfino, D. /Collection Estrada (17, 18), Oosterbeek, I. (5) drawings: Baptista, A. M. (4, 6, 14), Collado, H. (12) Map: Google Earth.

Το 2010 υλοποιήθηκε ερευνητικό πρόγραμμα στους Φιλιππούς για την μελέτη προϊστορικών βραχογραφιών από το Πανεπιστήμιο Tras-os-Montes e Alto Douro και το Κέντρο Γεωεπιστημών του Πανεπιστημίου Coimbra, Πορτογαλία, σε συνεργασία με το 2ο Εργαστήριο Ζωγραφικής του Τμήματος Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών της Σχολής Καλών Τεχνών, Α.Π.Θ. Η επιτόπια μελέτη των βραχογραφιών γέννησε την ανάγκη να ενώσουμε αυτό το καλλιτεχνικό χάσμα και παράλληλα να δημιουργήσουμε ένα μέσο για την ανάδειξη και προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Μέσα από διάφορους προβληματισμούς και συγκρίσεις του παρελθόντος με το παρόν και την προσπάθεια μεταφοράς των προϊστορικών σχεδίων στο σήμερα, δημιουργήσαμε το πρόγραμμα «Προϊστορικές και Σύγχρονες Παρεμβάσεις στο Τοπίο, Βραχογραφίες και Τέχνη της Γης» με σύγχρονες μεθόδους και υλικά, ως μια ξεκάθαρη αναφορά στις πρώτες μορφές τέχνης. Το έργο «Ιππέας - Αστερισμός Ιππέα» είναι βασισμένο στο καλλιτεχνικό κίνημα Τέχνη της Γης, που ξεκίνησε την δεκαετία του 1960 και συνεχίζει με την μορφή της οικολογικής τέχνης, έχοντας ως στάση αναφοράς το πρωτόγονο και την φύση, όπου το τοπίο περιλαμβάνεται άμεσα ως αναπόσπαστο κομμάτι του έργου. Οι ήδη υπάρχουσες απεικονίσεις, ο τρόπος σχεδίασης και οι συγκεκριμένες τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν από τους προϊστορικούς καλλιτέχνες δημιουργούν τα ερεθίσματα επιτόπιας μελέτης των βραχογραφιών από τους σύγχρονους εικαστικούς και την προσπάθεια μεταφοράς των προϊστορικών σχεδίων με σύγχρονες μεθόδους και υλικά.

Η επικέντρωση στους εσωτερικούς κανόνες των προϊστορικών καλλιτεχνών και η χρήση ενός δεδομένου μέσου, όπως είναι στην προκειμένη περίπτωση η τεχνική της χάραξης, επαναπροσδιορίζει τις δικές μας πολιτισμικές και πολιτιστικές ιδιότητες, μεταφέροντας τες στην Σύγχρονη Τέχνη ως Τέχνης της Γης. Μέσω της αίσθησης και της λογικής σύνδεσης των πρακτικών και των σχεδιαστικών δυνατοτήτων, μετακινούμαστε από την μια θέση στην άλλη, στο πλαίσιο της πρακτικής ενός συγκεκριμένου καλλιτέχνη. Στο ανοιχτό τοπίο αναπτύσσονται οι δεξιότητες της αντίληψης και της ανάλυσης, κάτι το οποίο είναι ανέφικτο σε ένα πρότυπο εργαστηρίου. Η αισθητική των διαφορετικών συνθηκών φωτός και χώρου μας απαλλάσσει από το αντικείμενο που δημιουργούμε ενοποιώντας το με το περιβάλλον. Έτσι παύει να ισχύει η σχέση καλλιτέχνη - έργου και μεταφέρεται στη σχέση έργου - γης στο πλαίσιο της συνεχούς χρήσης του τοπίου από τον

άνθρωπο. Η αναπαράσταση της παραδοσιακής βραχογραφίας του τοπίου, μεταφέρεται με έναν διαφορετικό τρόπο αναπαράστασης, ο οποίος και πάλι περιλαμβάνει το τοπίο άμεσα, χρησιμοποιώντας το φυσικό περιβάλλον ως αναπόσπαστο κομμάτι των έργων. Αυτή η σχέση του καλλιτέχνη με το περιβάλλον, αποτελεί τρόπο σύνδεσης του παρελθόντος με το παρόν.

Ο συνδυασμός της ερευνητικής μελέτης των βραχογραφιών και της σύγχρονης καλλιτεχνικής παρουσίας στο τοπίο συνεισφέρει στη δημιουργική συνεργασία των δύο επιστητών ως μια καινοτομία που διευρύνει το φάσμα της Τέχνης της Γης στους κλάδους της αρχαιολογίας, της ιστορίας της τέχνης και του σχεδίου, καθώς επίσης και στον προσδιορισμό της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, ως βιωματικό μέσο της εκπαιδευτικής και διδακτικής δραστηριότητας.

Στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας συγκροτήθηκε η ομάδα έργου, που έδρασε επί τρεις ημέρες στο Φαράγγι του Αγγίτη αντιμετωπίζοντας σαν λευκό καμβά το φυσικό τοπίο, δημιουργώντας την εικαστική παρέμβαση «Ιππέας - Αστερισμός Ιππέα».

Η τοποθεσία επιλέχθηκε ύστερα από επιτόπια έρευνα κατά μήκος του Φαραγγιού του Αγγίτη.

Η διαδρομή μας προς το φαράγγι και η παρουσία μας στην φύση σηματοδότησε την έναρξη των εργασιών.

Αφού συγκεντρωθήκαμε στο σημείο της δράσης, ξεκίνησε ο σχεδιασμός του έργου. Η εκκίνηση για την πραγμάτωση των εργασιών έγινε με το στήσιμο του προσχεδίου. Η παρέμβαση ξεκίνησε άμεσα. Η διαδικασία οδήγησε σε εντατική εργασία και σε ουσιαστική συνεργασία. Εφόσον ολοκληρώθηκε το στήσιμο του «Ιππέα» δημιουργήθηκαν τα «φύλλα» στον διπλανό λόφο, σε «συνομιλία» με τον «Ιππέα». Η διαδικασία του «χτισίματος» διήρκεσε τρεις ημέρες με ενδιαφέροντα στιγμιότυπα κατά την διάρκεια των εργασιών. Η δημιουργία του «Αστερισμού του Ιππέα» ήρθε να δώσει την συνέχεια του έργου και κατά τη διάρκεια της νύχτας δημιουργώντας έναν επίγειο αστερισμό.

Ο «Ιππέας - Αστερισμός Ιππέα» με διαστάσεις 25x18x1 μ. υλοποιήθηκε από την 29η Ιουνίου έως την 1η Ιουλίου του 2012. Το βραχοανάλυφο αυτό έργο της Τέχνης της Γης αποτελείται από 80 τόνους λευκού ασβεστολιθικού μαρμάρου της περιοχής και ηλιακά φωτιστικά.

*Θεματικοί Υπεύθυνοι
Γιώργος Ηλιάδης & Κατερίνα Κότσαλα*

In 2010 a research program took place in Philippos-Montes e AltoDouro University and the Geosciences Centre, University of Coimbra, Portugal, in collaboration with the 2nd Laboratory of Painting of the Department of Visual and Applied Arts, School of Fine Arts, AUTH. The field study of rock art spawned the need to join this artistic gap and also create a medium for the promotion and protection of our cultural heritage. Through various discussions and comparisons of the past and the present and the efforts to bring the prehistoric way of illustration to the present, we created the «Prehistoric and Contemporary Interventions in the Landscape, Rock Art and Land Art» project by using modern methods and materials, as a clear reference to the first forms of art. The art work «Horseman - Constellation Horseman» is based on the artistic movement of Land Art, which began in the 60's and continues in the form of Eco-Art, having as reference the primitive and the nature, where the landscape is included directly as an integral piece of the art work.

The already existing illustrations, the ways of drawing and the techniques used by the prehistoric artists, create the stimuli for field study of the rock art by contemporary artists and the effort to depict the prehistoric drawings using modern methods and materials.

The focus in the internal rules of the prehistoric artists and the use of a given technique such as, in this case, the engraving technique, redefine our cultural properties, by bringing them into contemporary art in the form of Land Art. Through sense and logical connection of practices and design capabilities, we are moving from one position to another, in the practice of one particular artist. In the open landscape, skills of perception and analysis are developed, something impossible in a standard laboratory. The aesthetics of different conditions of light and space frees us from the object we create by unifying it with the environment. This terminates the relationship between the artist and the art work and transports it between the art work and the land itself under the continuous use of the landscape by humans. The representation of traditional rock art of the landscape is transferred by a different mode of representation, which also includes the landscape directly, using the natural environment as an integral part of the art work. This artist's relationship with the environment is a way to connect the past with the present.

The combination of the research study of rock art and the contemporary artistic presence in the landscape contributes to the creative collaboration of the two sciences as a breakthrough that extends the range of Land Art in the fields of archaeology, history of art and design as well as to the determination of our cultural heritage as experiential means of educational and teaching activity.

As part of this collaboration a project team was established and worked for three days at the Gorge of Aggitis treating the landscape as a white canvas, creating the «Horseman - Constellation Horseman» artistic intervention.

The location was chosen after fieldwork along the Gorge of Aggitis.

Our trip to the gorge and our presence in nature marked the start of work.

Once gathered at the site of action, the drawing of the design of the art work, started. The starting point for the realization of the work was done with the setup of the draft. The intervention began immediately. The process led to intensive work and effective cooperation. Once the setup of the «Horseman» was completed, the «leaves» were created at the next hill, having a «conversation» with the «Horseman». The process of «building» lasted three days with interesting moments during the work. The creation of the «Constellation Horseman» came to give continuity to the art work, during the night, by creating a terrestrial constellation.

The «Horseman - Constellation Horseman» with dimensions 25x18x1 m. implemented from June 29th to July 1st 2012. This rock-anaglyph art work of Land Art consists of 80 tons of white limestone marble mined in the area and solar lighting.

*Thematic Developers
Giorgos Iliadis & Katerina Kotsala*

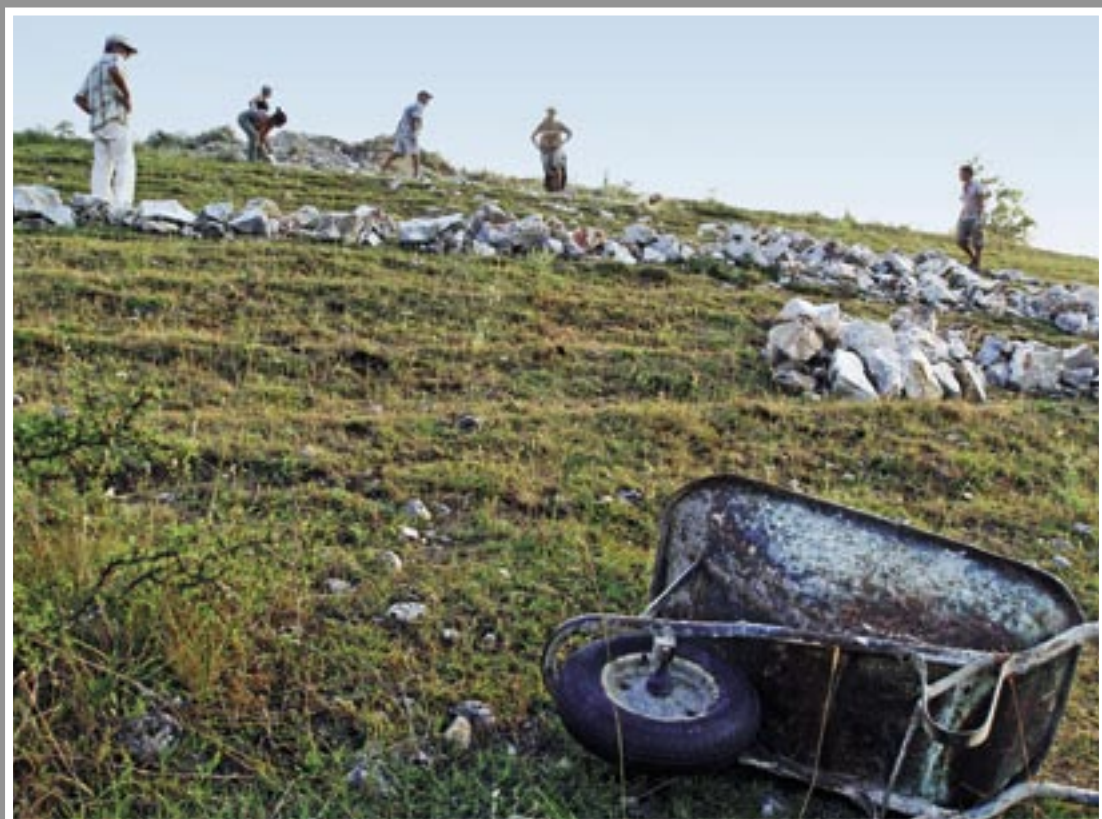

Kostis Giatsos: ATREA115, 2012, stone ,paper, ink, dimensions variable
Anastasia Thessalonikiou: Time, 2012, stone, sod, dimensions: 100 x 100 x 20cm
Anni Kaltsidou: Prometheus, 2012, video
Katerina Kotsala: Horseman's "semiology", 2012, lime-stone, dimensions variable
Agapi Mavroudi: Stone memories, 2012, stone, digital photographs, dimensions variable
Kyriakos Mortarakos: Performance, 2012, video, 1' 21''
Giorgos Tsakiris: Untitled, 1986, stone, mirror, lamp, nightingale's nest, dimensions variable

Kyriakos Mortarakos

Giorgos Tsakiris

Kostis Giatsos

Katerina Kotsala

Anastasia Thessalonikiou

Anni Kaltsidou

Agapi Mavroudi

CVs PROJECT TEAM

Kostis Giatsos

Born in 1986 in Edessa, Greece. Since 2000 he studies painting and drawing. In 2007-2009 had the weekly art workshop at the child oncology department of AHEPA hospital. He composes images of human figures. In 2012 he presented his first solo exhibition. Since 2006 he has shown his work in over thirty exhibitions with installations and drawings.

email: pabloesar@gmail.com

Giorgos Iliadis

He was born in Kavala, Greece. His research is focused mainly on the study of prehistoric art in Northern Greece and the extensive Mediterranean basin.

Owner of master degree entitled: The figure of the horseman in Philippi Rock Art in Eastern Macedonia.

Ph.D. candidate in Quaternary: Materials and Cultures, course run by University of Tras-os-Montes and Alto Douro in Portugal.

Member of Quaternary and Prehistory Group of the center of Geosciences of University of Coimbra.

He is participating actively in international meetings and congresses on prehistoric archaeology and art.

Anastasia Thessalonikiou

Born in 1973 in W. Berlin, Germany. She works in Thessaloniki as an art conservator. Since 2011 she studies at the Department of Visual and Applied Arts of the School of Fine Arts of the Aristotle University of Thessaloniki, in the 3rd Laboratory of painting, with Professor Giorgos Tsakiris. She has participated in international art workshops and exhibitions with paintings and installations.

email: thessa2000@gmail.com

Anni Kaltsidou

Born in 1958 in Thessaloniki, Greece. She studied Economic Sciences at the Aristotle University, from 1977 to 1982. She studied from 2006 to 2011 at the Department of Visual and Applied Arts of the School of Fine Arts of the Aristotle University of Thessaloniki, in the 2nd Laboratory of painting. She has participated in international art workshops and exhibitions in Serbia and Germany. In 2011 she presented her first solo exhibition. Since 2004 she has shown her work in over thirty exhibitions with performances, video, installations and painting.

email: kaltsidu@gmail.com

Katerina Kotsala

Born in 1982 in Thessaloniki, Greece. She studied Art Conservation. She attended iconography classes from 2004 to 2006. Since 2008 she studies at the Department of Visual and Applied Arts of the School of Fine Arts of the Aristotle University of Thessaloniki, in the 2nd Laboratory of painting, with Professor, Kyriakos Mortarakos. She has participated in international art workshops. Since 2009 she has participated in performances and has shown her work in over thirty group exhibitions and art festivals with environmental art, installations, painting, video and animation.

email: katerinakotsala@yahoo.gr

Agapi Mavroudi

Born in 1978 in Thessaloniki, Greece. She attended painting classes with the painter Vasilios Bottas from 2005 to 2007 and sculpting courses with Giorgos Iliopoulos, in 2006. Since 2008 she studies at the Department of Visual and Applied Arts of the School of Fine Arts of the Aristotle University of Thessaloniki, in the 2nd Laboratory of painting with Professors, Kyriakos Mortarakos, Giorgos Tsakiris and Savvas Konstantinidis. She has participated in international art workshops. Since 2005 she has shown her work in over thirty exhibitions and art festivals with installations, painting and performances.

email: agapimav@gmail.com

Kyriakos Mortarakos

Born in 1948 in Athens, Greece. He studied at the School of Fine Arts in Athens, painting with G. Moralis, fresco with K. Xynopoulos and scenography with V. Vasiliadis. He graduated in 1976. He has shown his work in over fifteen solo exhibitions in Athens, Thessaloniki, Washington D.C etc. He has taken part in dozens of international group exhibitions in cities such as Brussels, Berlin, Paris, Madrid, Frankfurt, Nicosia etc. He is the Professor, Director of the 2nd Laboratory of Painting at the Department of Visual and Applied Arts of the School of Fine Arts of the Aristotle University of Thessaloniki.

Giorgos Tsakiris

Born in 1955 in Giannitsa, Greece. After his initial studies in electronics, leaves for Italy, where since 1976, dedicates himself to painting.

He graduated from the School of Fine Arts in Florence in 1981.

He has exhibited his work in solo and group exhibitions in Florence, Mantua, San Clemente, Vilamania, Alexandria, Cologne, Weimar, Zurich and other European cities such as Athens and Thessaloniki. Lives between Thessaloniki and Mount Paiko, where he works in the environment of nature. Art works of his, have been set up in public places, as well as in public and private collections in Greece and abroad. He is the Professor, Director of the 3rd Laboratory of painting at the Department of Visual and Applied Arts of the School of Fine Arts of the Aristotle University of Thessaloniki.

Dimitris Charitatos

Studied industrial design and semiotics. His research interests involve semiotics of the object and fetishism of the commodity.

Θερμές ευχαριστίες προς τους: Α. Δαϊρετζή, Δήμαρχο Ν. Ζίχνης, Γ. Βογιατζή, Δήμαρχο Αμφίπολης, Δ. Βαβλιιάκη, Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του Σπηλαιού Αλιστράτης, Ν. Καρτάλη, Επιστημονικό Διευθυντή του Σπηλαιού Αλιστράτης, Διοικητικό Συμβούλιο του Σπηλαιού Αλιστράτης, Διοικητικό Συμβούλιο του ΛΕΜΜ-Θ, Επιτροπή Ερευνών του Α.Π.Θ, Πολυτεχνική Σχολή του Τομαρ, Κέντρο Γεωεπιστημών του Πανεπιστημίου Coimbra-Πορτογαλία, Ινστιτούτο Terra e Memória, Μουσείο Προϊστορικής Τέχνης και Ιερών στην κοιλάδα Tagus, φωτογράφο Δημήτρη Σαμαρά για τις νυχτερινές φωτογραφίες και την φωτογραφία του εξωφύλλου, φωτογράφους Δημήτρη Αθανασίου & Ιωάννη Μαδεμλή για τις αεροφωτογραφίες, Ξενοδοχείο Φαράγγι.

Ο κατάλογος τυπώθηκε σε 500 αντίτυπα με την ευκαιρία της έκθεσης «ΙΠΠΕΑΣ - ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΣ ΙΠΠΕΑ» που πραγματοποιήθηκε στο Λαογραφικό & Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας- Θράκης.

31 Οκτωβρίου έως 12 Δεκεμβρίου 2012

Special thanks to: A. Dairetzis, Mayor of N.Zichni, G.Vogiatzis Mayor of Amphipoli, D. Vavliaki, President of the Board of the Alistrati Cave, N. Kartalis, Scientific Director of the Alistrati Cave, the Management Board of Alistrati Cave, the Management Board of FEMM-Th, the Research Committee of AUTH, the Polytechnic Institute of Tomar, the Center of Geosciences University of Coimbra-Portugal, the Institute Land and Memory, the Museum of Prehistoric Art and of the Sacred in Tagus Valley, the photographer Dimi Samara for the night photographs and the cover page, the photographers Dimitris Athanasios & Ioannis Mademlis for the aerial photographs, the Faraggi Hotel.

500 copies of the catalogue were printed on the occasion of the exhibition «HORSEMAN-CONSTELLATION HORSEMAN» at the

Folklife & Ethnological Museum of Macedonia - Thrace from 31 October to 12 December 2012

ΧΟΡΗΓΟΙ

Σπήλαιο Αλιστράτης
Cave of Alistrati

dimisamara@gmail.com

